

LBRIS

We know
books

HABERMAS

Susținerea democrației

María José Guerra Palmero

LITERA
București

CUPRINS

Introducere în gândirea lui Jürgen Habermas	9
Germania și Europa: o pasiune politică	13
Răsturnarea produsă de nazism	14
Din 1968 până în 1989: evenimente din Republica Federală Germania	17
<i>Nesupunere civică și democrație</i>	18
Căderea Zidului Berlinului: Germania unificată și sfârșitul Războiului Rece	19
Habermas și Școala de la Frankfurt. Către raționalitatea comunicativă	23
<i>Analogii și diferențe</i>	24
Sfera publică.	
De la saloanele iluministe la mass-media	29
Sfera publică, tărâm al libertății.	
O utopie democratică	31
Nucleul kantian. Rațiunea validează legile	33
Autonomie și intimitate.	
Subiectivitatea burghezului	36
<i>Originile sferei publice. Saloanele pariziene din secolul al XVIII-lea</i>	38
Egalitatea „oamenilor pur și simplu“.	
Incluziuni și excluziuni	42
Critici ale sferei publice burgheze. Două derive	44
Apusul sferei publice burgheze și dezintegrarea individualității	47

Acțiunea comunicativă.**Rățiune și societate**

55

Turnură lingvistică și acte discursive:

importanța limbajului

60

Turnura lingvistică

61

Teoria actelor lingvistice. Forța ilocutorie

62

Pragmatica

63

Pragmatică universală

66

Socializare, interacțiune și competență

comunicativă: celălalt generalizat

69

Lingvisticizarea sacrului

74

Sistemul și lumea vieții

75

Lumea vieții. Inspirația lui Husserl

77

Refondarea teoriei critice și sfidarea „cuștii de fier“

79

Etica discursului.**Comunitatea universală a comunicării**

81

Comunitate universală a comunicării

82

De la formalism la proceduralism:

universalizare și discurs

83

Etica discursului. Puncte principale

84

Situația ideală a discursului

85

Pretenții de validitate ale discursului

88

Charles Peirce și Karl-Otto Apel

90

Decalajul dintre dreptate și fericire

94

*Diferența dintre eficiență socială**și validitate morală*

96

Actorii dialogului universal: conștiința morală

ca ansamblu de competențe

99

Dilema lui Heinz

103

Democrația deliberativă.**Provocările incluziunii**

	107
Teoria discursivă a dreptului	110
Liberalism <i>versus</i> republicanism.	
O tensiune în originile sferei publice	111
Caracteristicile democrației deliberative	113
<i>Instituții și sferă publică</i>	113
Drepturile omului: o utopie realistă	117
<i>Tipologia drepturilor</i>	118
Patriotism constituțional.	
O cetățenie universalistă	119
Provocările incluziunii democratice	120
Criticile feministe aduse sferei publice	121
Provocarea migrației: integrare democratică	
<i>versus</i> xenofobie	123
Societățile postseculare și religia	124
Europa: orizontul transnațional și cosmopolit	127
<i>Falimentul elitelor</i>	130
<i>Bibliografie</i>	135
<i>Cronologie</i>	138
<i>Indice de nume</i>	144

Introducere în gândirea lui Jürgen Habermas

Jürgen Habermas (Düsseldorf, 1929) este un clasic în viață. Nu este doar filosof, ci și savant interdisciplinar în cea mai bună tradiție a teoriei critice, un curent de gândire care a legat reflecția filosofică de științele sociale. Încă de la începutul activității sale, a încercat să relaționeze în diverse moduri teoria cu practica și și-a dedicat activitatea în principal eticii, politicii și dreptului, adică dimensiunii normative care trebuie să ghideze acțiunea umană. Habermas este înrudit cu filosofii-cheie ai filosofiei germane. Kant este fundamental ca sursă de inspirație pentru întreaga lui operă, la fel și Hegel. Habermas abordează tensiunile dintre aceste două mari sisteme ale idealismului german cu scopul de a actualiza tradiția, de a o transforma pornind de la conștiința lingvistică. Tocmai despre aceasta este vorba: filosofia lui se va baza pe acțiune și pe raționalitatea comunicativă intersubiectivă.

Ar fi imposibil să înțelegem filosofia din a doua jumătate a secolului XX fără să îl citim pe Habermas. Caracterul lui polemic l-a determinat să cerceteze practic toate curentele filosofice

actuale. Limitându-ne la a indica doar trei dintre acestea, printre cele mai relevante, menționăm hermeneutica, filosofia analitică și postmodernismul. De asemenea, mediind între teorie și practică, a exploatat mereu progresele din cadrul științelor sociale și a revizuit mai ales tradiția sociologică, începând cu originile ei identificate în Marx, Durkheim și Weber. Propunerile lui insistă pe radicalizarea idealului democratic în dialog cu liberalismul, comunitarismul sau multiculturalismul. În cadrul proiectului său filosofico-politic ies în evidență apărarea Europei și a cosmopolitismului și susținerea drepturilor omului. Parcursul lui teoretic, care durează de mai bine de șaiszeci de ani, încă nu s-a sfârșit.

În această carte vom expune pariul lui ferm pe democrație. Propunem nu neapărat o introducere exhaustivă în opera habermasiană (există studii care, intrând în detalii, o analizează în integralitatea ei și pe care le vom sugera în bibliografie), ci o introducere care să illustreze momentele-cheie ale dezvoltării lui etice și politice. În labirintul producției habermasiene – cărți, articole, eseuri în cadrul unor opere colective, conferințe și interviuri –, ne vom începe călătoria urmărind acel fir al Ariadnei care nu se rupe niciodată: apărarea până în pânzele albe a democrației ca ideal modern nu doar politic, ci și etic și civil. Deliberarea, așa-numitul Discurs, în care comparăm cele mai înalte argumente și deliberăm cu scopul de a ajunge la un consens, este axa pe care își bazează propunerea pentru disciplinele normative: etica, politica și dreptul. Deși termenul nu există în dicționare, Habermas este, înainte de toate, un „deliberaționist“. Polemica, dezbaterea, controversa sunt forța motrice a aparatului său teoretico-practic. Există două obiective principale, precum și motive de susținere, ale parcursului său: asigurarea condițiilor necesare ca spațiile și perioadele de deliberare să fie posibile și egale, pentru a eficientiza utilizarea publică a rațiunii; consolidarea incluziunii

democratice, adică să fie reprezentați toți cei implicați în subiectele discutate. Habermas este un democrat radical.

Filosoful se angajează să apere moștenirea modernității etico-politice, a Iluminismului, pe care îl consideră un proiect neterminat. Habermas a fost și este, după cum spuneam, un polemist neobosit, mai ales împotriva diverselor facțiuni de neoconservatori, fie ei tradiționaliști sau neoliberali tehnocrați, dar și împotriva relativismelor susținute de așa-numita postmodernitate. Conceptul de sferă publică, spațiul politic și dinamica lui istorică și teoretică vor fi elemente centrale ale proiectului său filosofic. O mare parte din expunerea mea va încerca să explice modul în care descrie democrația, modul în care o înțelege și încearcă să o protejeze de nenumărate amenințări care se năpustesc asupra mereu fragilei și delicate democrații. În sensul acesta, am împărțit textul în cinci capitole: primul prezintă o scurtă schiță biografică a autorului în contextul istoriei germane și europene; al doilea este dedicat, dintr-o perspectivă istorică, sferei publice, adică dezvoltării istorice a spațiului în care se desfășoară activitatea politică; al treilea este dedicat raționalității comunicative, care va reprezenta fundamentul propunerii lui filosofice în consonanță cu turnura lingvistică (viziunea asupra limbajului ca esență a ideilor); al patrulea se concentrează pe etica discursului și propune universalismul moral ca egalitate în drepturi pentru toate ființele umane; al cincilea examinează politica, mai concret concepția de democrație deliberativă și obstacolele curente din calea incluziunii tuturor ființelor sociale și culturale. Orizontul habermasian utopic este reprezentat de o democrație cosmopolită. Vom omite câteva teme relevante, deoarece Habermas, cu o energie inepuizabilă atunci când vine vorba despre a propune și a polemiza, a tratat mereu cele mai arzătoare chestiuni ale vremii în ideea de a interveni în favoarea idealurilor iluministe de libertate, egalitate

și solidaritate. Obiectivele sale vor fi să completeze modernitatea și să reactiveze energiile utopice ale Iluminismului.

Atât în mediul tradiției filosofice germane, cât și în gândirea politică internațională, Jürgen Habermas este un gânditor care cu greu își lasă interlocutorii indiferenți. În jurul operei lui a apărut un context foarte vast de receptare critică și de controverse încrucișate, care, de-a lungul deceniilor, au suferit variații tematice. Vom oferi două exemple recente. Habermas se ocupă de filosofia religiei: în anul 2012 s-a publicat în limba germană *Nachmetaphysisches Denken II. Aufsätze und Repliken (Gândirea postmetafizică II)*. Cartea reia provocarea de a implica comunitățile religioase de diverse confesiuni în democrațiile societăților pe care le definește drept postseculare. În același timp, a întreprins o cruciadă critică împotriva elitelor tehnocrate care, după cum se știe, începând cu criza din 2008, au gestionat Uniunea Europeană și i-au agravat deficitul democratic, renunțând la valori precum solidaritatea și coeziunea socială – teze expuse în articolele adunate în *Im Sog der Technokratie*, publicată în anul 2013.

Principalele opere ale lui Habermas menționate în această carte

CMAC	<i>Conștiință morală și acțiune comunicativă</i>
ED	<i>Etica discursului</i>
FG	<i>Faktizität und Geltung</i>
SPTS	<i>Sfera publică și transformarea ei structurală</i>
TAC	<i>Teoria acțiunii comunicative</i>

Germania și Europa: o pasiune politică

Nu putem înțelege proiectul filosofic politic habermasian fără a-l contextualiza în tragica istorie europeană care începe odată cu ascensiunea național-socialismului și continuă cu al Doilea Război Mondial, perioada postbelică germană marcată de Războiul Rece, căderea Zidului Berlinului și reunificarea din 1989. În fine, Habermas a fost martor și al contradicțiilor cauzate de triumful neoliberalismului în era globalizării care, de decenii întregi, începând cu anii 1980, condiționează construcția europeană, proiect pe care Habermas îl apără cu pasiune și, în același timp, cu suferință, ținând cont de eșecul elaborării unei Constituții. Orizontul lui juridico-politic este transnațional și, pe termen lung, cosmopolit. Într-o lume dominată de o economie globală, scopul trebuie să fie o răspândire planetară a democrației, care să comporte legitimitatea deciziilor politice care ne afectează pe fiecare dintre noi.

Pasiunea universalistă, de origine kantiană, și democrația radicală, care își are originea în gândirea lui Rousseau, nu dau niciodată greș în opera habermasiană. Universalismul moral

generațional în care se încadrează, citim: „În toamna anului 1944 a fost repartizat, împreună cu unitatea militară din care făcea parte, pe frontul de vest. Dar nu a făcut niciodată parte, din spusele lui, din *Flakhelfer* (personal de sprijin al forțelor antiaeriene)” (Specter, 2010). Cu toate acestea, Habermas a rămas în imaginarul acelei generații din 1958. Jürgen Seifter va scrie despre această generație: „A fost un noroc pentru dezvoltarea Republicii Federale Germania că, după război, cei mai străluciți reprezentanți ai generației care a făcut parte din artileria antiaeriană (generația *Flakhelfer*), precum Habermas, Dahrendorf, Luhmann, Grass și Enzensberger, nu au fost doar ideologii aceluia moment istoric, ci și cei care au conferit democrației forța spirituală timp de decenii” (Specter, 2010).

În mod similar, generația din 1958 diferă de generația ulterioară, cea din 1968, care nu doar în Germania, ci și în mare parte din Europa și din Statele Unite ale Americii, inclusiv Cehoslovacia, va determina cu radicalitate critică ceea ce Habermas însuși va defini drept o criză de legitimare a ordinii economice, sociale, culturale și politice actuale, sfidând *status quo*-ul burghezo-capitalisto-birocratic de stat, afirmat odată cu Războiul Rece. Apariția de noi mișcări sociale, de la ecologism și feminism la pacifism, care vor forma principalele baze ale Partidului Ecologist din Germania, împreună cu o puternică mișcare studențească – printre ai cărei lideri s-au numărat și Rudi Dutschke, cunoscut ca Rudi „cel Roșu”, și o grupare de extremă stânga care avea să devieze

Rudi Dutschke, cunoscut sub numele de Rudi „cel Roșu”, a fost principalul lider al mișcării studențești germane. A fost victima unui atentat al unui activist de extremă dreapta.

La Nürnberg a avut loc procesul penal împotriva național-socialismului. În imagine pot fi văzuți inculpații principali. „Ceea ce mi-a determinat cu adevărat viața politică a fost anul 1945”, a scris Habermas. El însuși a spus că a încremenit la auzul transmisiunilor radiofonice ale sentințelor de la Nürnberg (1945-1946), prin intermediul cărora a auzit vorbindu-se pentru prima dată despre atrocitățile Holocaustului (Specter, 2010).

spre terorism (banda Baader Meinhof) –, a produs în Germania, la trecerea dintre anii 1960-1970, un cutremur cultural și social.

Astfel, Habermas se va regăsi într-o poziție intermediară între cele două generații citate: cea a războiului și cea a anului 1968. Generația anului 1958 este numită „generația fără părinți”. Rup-tura față de generația anterioară era inevitabilă din cauza ororilor nazismului.

Edificarea Republicii Federale Germania ca o democrație puternică, în comparație cu ordinea anterioară, a fost o obsesie pentru generația anului 1958. Constituția de la Bonn din 1949 a fost văzută ca un nou început pentru a apăra libertățile individuale împotriva unui stat care devenise totalitar. Cu toate acestea, Habermas va trebui să facă pace cu generația anterioară. Va trebui să elimine influența lui Martin Heidegger în ce privește filosofia și pe cea a lui Carl Schmitt în ce privește aspectul juridico-politic, ca teoretician al autoritarismului de stat, ambele compromise de nazismul care, într-o manieră latentă, continuă să exercite o anumită influență, întrucât denazificarea în cadrul universităților nu va fi suficient de energică, și să încurajeze neoconservatorismul,

o gândire antiiluministă și antimodernă pe care autorul nostru o identifică drept adversara democrației. „Fiara neagră“, menționată tot mai des în ultimele scrieri, va fi tocmai Schmitt, teoreticianul care va legitima național-socialismul și care, deși îndepărtat în timpul denazificării, avea să continue să exercite influență, prin studenții lui, asupra sferei dreptului german.

Habermas în tinerețe

Habermas studiază filosofia în Göttingen și Bonn. Teza lui de doctorat se bazează pe gândirea lui Schelling. Își continuă studiile în filosofie și sociologie la Institutul de Cercetări Sociale, asociat Școlii de la Frankfurt. Aici intră în contact cu Max Horkheimer și cu Theodor Adorno. În anii 1960 și 1970 este profesor la universitățile din Heidelberg și Frankfurt. În 1971 este numit director al Institutului Max Planck din Starnberg. Își încheie cariera de profesor la Universitatea din Frankfurt, unde se retrage în anul 1994. Pe parcursul carierei academice i s-au decernat toate premiile și recunoașterile posibile atât în Germania, cât și la nivel internațional.

Din 1968 până în 1989: evenimente din Republica Federală Germania

Apărând moștenirea iluministă, Habermas se confruntă cu liderii revoluționari ai mișcării studentești din anul 1968 și acuză de infantilism, considerat una dintre maladiile stângii, multe dintre pozițiile lor extremiste. Vor fi momente de mare tensiune politică și efervescență teoretică în căutarea unei poziții echidistante între neoconservatori și revoluționari radicali, momente

Nesupunere civică și democrație

Într-unul dintre cele mai cunoscute texte politice ale lui Habermas, *Nesupunerea civică*, din 1983, acesta definește nesupunerea civică în mediul constituțional al statului democratic ca o forță care încearcă să configureze neconvențional voința politică colectivă. Aceasta folosește o încălcare simbolică a regulilor prin forme de protest lipsite de violență. Nesupunerea civică inovează și rectifică contextul democratic și, prin urmare, reacția statului de drept și capacitatea lui de a o îngloba în procesul instituțional reprezintă un test al maturității democratice a statului respectiv. În cuvintele autorului:

Activismul antinuclear german, un exemplu al eforturilor mișcărilor sociale

Nesupunerea civică în statul de drept are aceeași relație cu rezistența activă împotriva despotismului pe care o are legalismul autoritar în statul de drept cu represiunea pseudolegală a despotismului. Ceea ce poate că a părut de la sine evident începând cu 1945 nu este primit cu ușurință în ziua de astăzi [în 1983] (*Kleine Politische Schriften I–IV*)

După decenii de activism antinuclear, Germania a inițiat renunțarea la această sursă de energie. Decizia a fost luată de Angela Merkel în 2011, care a accelerat așa-numita „stingere nucleară”. Habermas a comentat după cum urmează: „Renunțarea la energia nucleară este un exemplu al faptului că platitudinile politico-culturale și, odată cu acestea, parametrii discuției publice nu pot fi doborâți fără efortul tacit și tenace întreprins de mișcărilor sociale” (*Zur Verfassung Europas – Ein Essay*; 2011).